

מבוא

חברה מיליטריסטית הינה חברה שבה מעורבות הצבא בתחומי החברה והממשל הינה גבוהה, כאשר ערכים, התנהגויות ונורמות שמקורם בצבא לעיתים קרובות מאומצים גם בחברה האזרחים. בחברה מיליטריסטית, הצבא נחשב לגוף קריטי בחברה ואנשי הצבא לוקחים חלק בניהול המדינה ועיצוב החלטות אזרחיות, מדיניות חוץ ולעיתים גם פנים מנוהלים באמצעות תפיסות צבאיות כוחניות, התרבות המקומית מאמצת ערכים סמלים והתנהגויות מהצבא, והלך הרוח בחברה המיליטריסטית תמיד מוכן, חושב ומתכוון למלחמה (קימרלינג, 1993, עמ' 127-125, 131).

למשל, לאחר מלחמת העצמאות חיו בתוך שטח מדינת ישראל כ-160 אלף תושבים ערבים לצד 720 אלף תושבים יהודים. בשלב זה מדינת ישראל טרם הספיקה לפתח מערכת משפט, שלטון חוק וביטחון יציבים, ולכן המדינה אימצה במהרה את תקנות ההגנה שעת חירום 1945 שהתקיימו עוד בתקופת המנדט הבריטי. מדינת ישראל בחרה בין הייתר לאמץ מדיניות של ממשל צבאי - המותר לפי תקנות ההגנה שעת חירום, ולהחילו על הכפרים והערבים הערביים בכדי להתמודד טוב יותר עם אתגרי הביטחון שהתקיימו מצד האוכלוסייה הערבית (קורן וגוטמן, 2017 : 106-104).

מערכת הביטחון במדינה והן פוליטיקאים סברו כי ישנה נחיצות רבה לקיום ממשל צבאי כלפי האוכלוסייה הערבית וזאת מתוך מניעים דמוגרפיים וביטחוניים בעיקר. למשל, החשש כי האוכלוסיות הערביות שגורשו/עזבו את בתיהם במהלך מלחמת העצמאות יבקשו לחזור לכפריהם שכעת אוכלסו בקהילות יהודיות, כלומר הניסיון לשמור על רציפות טריטוריאלית יהודית. כמו כן עלתה הטענה כי הממשל הצבאי בישראל אפשר ליצור גבולות בטוחים מפני פלישה ערבית ממדינות שכנות (Degani, 87: 2015) מתוך כך בכדי לבלום את הריגול הערבי, הטרור, החבלה, לאפשר את יהוד המדינה, למנוע את השתלטות הערבים בחברה הישראלית ולדחוק את הערבים מחוץ לגבולות המדינה, הוחלט על ביצוע ממשל צבאי שיאפשר לפקח ולהגביל את ההתנהלות הנורמטיבית של האוכלוסייה הערבית בישראל (סמוחה, 1980 : 12-13, 15).

חרף הצרכים הביטחוניים והן הרצון לייחד את המדינה ולמנוע את חזרתם של האוכלוסיות הערביות לישראל, זוהו גם ביקורות רבות כנגד הממשל הצבאי שהופעל על האוכלוסייה הערבית במדינה. גורמים פוליטיים, דתיים ואפילו צבאיים סברו כי המטרה המרכזית של ישראל היא להתמודד מול איומים מחוצה לה, בעוד שהממשל הצבאי יצר תופעות שנויות במחלוקת כדוגמת גירוש אזרחים, עקירת כפרים, הטלת עונשים קולקטיביים על פשעים של יחידים ודיכוי והשפלה של האוכלוסייה הערבית – שחלקה כלל לא הביעה עוינות נגד ישראל. ייתר על כן, כבר בשנת 1951 טען שירות הביטחון הכללי (השב"כ) שלא נשקפת סכנה ממשית לישראל מצד האוכלוסייה הערבית. בעקבות הלחץ הציבורי הוקמה ועדת רטנר בשנת 1955 בכדי שתבחן את האפשרות לביטול הממשל הצבאי. אולם דו"ח הוועדה המליץ להמשיך בקיום הממשל הצבאי מפאת צרכים ביטחוניים והצורך לפקח בקפדנות על גבולות המדינה (קמפ, 1999 : 337-335).

כשנה לאחר פרסום דו"ח ועדת רטנר, התרחש טבח בכפר קאסם שהוביל למותם של 47 אזרחים בידי שוטרי משמר הגבול, וזאת מפאת שתושבי הכפר הפרו לכאורה את פקודת העוצר – שאותו בכלל לא הכירו. אירוע הטבח עורר סלידה וזעם רב בישראל על האכזריות של הממשל הצבאי וכתוצאה מכך התגברו יותר ויותר קולות בעד ביטול הממשל הצבאי שמחק כל פיסת מוסר בחברה הישראלית והוביל להשפלה, דיכוי ורצח של החברה הערבית על-ידי יהודים (קורן וגוטמן, 2017: 109; רוזנטל, 2001: 95, 98). ככל שנמשך הממשל הצבאי, החיים בכפרים הערביים הוצגו בעיקר כסוג של גטאות שבהם המדינה מצליחה לפקח ולעקוב בקפדנות אחר אזרחיה. כתוצאה מכך בסוף שנות ה-50 הוחלט על הקמת ועדה חדשה – ועדת רוזן, שתבחן את נחיצות המשך הממשל הצבאי (קמפ, 1999: 339, 341, 345).

במסגרת הדיונים של ועדת רוזן התגלו פערים מהותיים בין הצורך להמשיך בממשל הצבאי לבין הצורך לבטלו. הסוגיות הבולטות שנידונו בוועדת רוזן לא בהכרח היו ביטחוניות כי אם לעיתים גם חברתיות וכלכליות. מצד אחד המדינה לא רצתה לבטל את תקנות ההגנה שכן הם הקנו למדינה סמכויות רבות; אך מצד שני החלו לזהות את היתרונות בשילוב האוכלוסייה הערבית בישראל כדוגמת כוח עבודה זול וזמין, זוהה גם כרסום בלגיטימיות של הממשל שממשיך לפעול בדיכוי חברתי, לצד חילופי השלטון בישראל (מבן-גוריון שתמך בממשל הצבאי ועד לוי אשכול שהתנגד) והביקורת הציבורית הערנית כתוצאה ממעשי הטבח בכפר קאסם. כלומר הצרכים הביטחוניים נשחקו וכעת זוהו יתרונות חברתיים וכלכליים לביטול הממשל הצבאי, לצד גם שינויים פוליטיים במדינה שהובילו לבסוף לביטול הממשל הצבאי בשנת 1966 (בוים, 2007: 227, 240).

שאלת המחקר: כיצד השפיע המיליטריזם הישראלי על מימוש מדיניות הממשל הצבאי על ערביי ישראל בין השנים 1948-1966?

טענת המחקר: המיליטריזם הישראלי הוביל תחילה למימוש ממשל צבאי שלא בהכרח היה בו צורך, אך ככל שהממשל הצבאי הפך לאלים, מדכא ומשפיל, כך החברה הישראלית התנערה מהתפיסה המיליטריסטית והתנגדה להמשך קיום הממשל הצבאי.

מטרת המחקר: המחקר נועד לבחון את ההשפעת המיליטריזם הישראלי על מימוש מדיניות הממשל הצבאי על ערביי ישראל. המחקר יתאר את הסיבות המגוונות שהובילו לקיום הממשל הצבאי, את הכלים שאפשרו את קיומו של הממשל הצבאי (כדוגמת תקנות ההגנה); את ההשלכות שיצר הממשל הצבאי על האוכלוסייה הערבית כדוגמת חיי דיכוי, השפלה ועד הטבח בכפר קאסם; והן את הסיבות החברתיות המגוונות שהובילו לביטול הממשל כדוגמת הלחץ הציבורי, הפגיעה בדמוקרטיה, היעדר הצורך הביטחוני בהמשך הממשל הצבאי והצרכים הכלכליים של המדינה. המחקר האמור הינו מחקר עיוני שיתבסס על מחקרים אקדמיים וספרי היסטוריה שהתמקדו בסוגיית הממשל הצבאי בישראל. טווח המחקר יתמקד בתקופת הזמן בין 1948-1966 שבו התקיים הממשל הצבאי בישראל.

תשתית תיאורטית – מיליטריזם בישראל

הפרק יתאר את הגישה המיליטריסטית ויצג עמדות שונות לגבי אופייה המיליטריסטי של ישראל, והאם בכלל המערכת הצבאית השפיעה במידה רבה על התנהלות המדינה והחברה בין השנים 1948-1966. פרק זה יאפשר להבין מאוחר יותר את הסיבות שבגינן ישראל בחרה בהטלת ממשל צבאי על האוכלוסייה הערבית ולא בהכרח לנסות לשלב אותם במדינה, חרף העמדות של השב"כ כי החברה הערבית-ישראלית איננה מהווה סיכון למדינת ישראל.

מיליטריזם הינה גישה לפיה הצבא משתלב באופן נרחב בחברה האזרחית. בתהליך זה ערכים, נורמות, עמדות והתנהגויות המתקיימות בצבא חודרות גם לתוך החברה האזרחית. אנשי צבא משתלבים ומשפיעים במסגרת החברה האזרחית והם בעלי כוח על החלטות הממשל והאזרחים במדינה. במסגרת המיליטריזם ניתן לזהות שלושה סוגים שונים של מיליטריזם שכל אחד בפני עצמו יכול לאפיין את המדינה כמיליטריסטית. הסוג הראשון של מיליטריזם הוא מיליטריזם כוחני. במצב זה קיים במדינה שלטון צבאי ישיר או עקיף – בין אם הגנרלים שולטים בממשל עוד במסגרת תפקידם הצבאי או בין אם הם נמצאים בכיסוי אזרחי, אך הם עדיין שולטים על התנהלות הממשל. מפקדי הצבא הם מקבלי ההחלטות והם אלה שקובעים את הפעילות במדינה וסדר היום בה. במצב זה הממשל שנשלט על ידי אנשי הצבא, מקצה משאבים עצומים למערכת הצבאית או לחברים המזוהים עם מערכת זו, ולרוב הממשל ימצא פתרונות כוחניים לבעיות שונות במסגרת מדיניות החוץ והפנים ותמיד תהיה תחושה כי המדינה מצויה בסכנת קיום – דבר המחייב להכין באופן קבוע את הצבא למלחמה (קימרלינג, 1993, עמ' 125-126).

הסוג השני של מיליטריזם הינו תרבותי. בגישה זו הצבא איננו בהכרח שולט בתהליך קבלת ההחלטות במדינה, אך הוא מהווה רכיב חשוב ומרכזי בהוויה של המדינה ואורח החיים בה. הצבא מעצב את זהות הקולקטיב במדינה והוא לוקח חלק בחינוך, תרבות ופעילויות אזרחיות במדינה כמו תנועות נוער, טקסים חינוכיים ולאומיים, אירועי זמר ותרבות אחרים והוא מצליח לעורר רוח פטריוטית צבאית במדינה. המלחמה, במיליטריזם התרבותי, מושרשת עמוק בחברה במסגרת התעשייה, טכנולוגיה, מדע ותחומים אחרים שפועלים לטובת הגשמת האינטרסים הצבאיים (קימרלינג, 1993, ע' 127).

הסוג השלישי של מיליטריזם הינו קוגניטיבי/אזרחי. מיליטריזם קוגניטיבי מדגיש כי החברה חייה ומתכוננת למלחמה, ובתפיסה חברתית המלחמה הינו דבר טבעי. כתוצאה מכך השיקולים הצבאיים, הביטחון הלאומי, והמוכנות למלחמה תמיד יתפסו מקום מרכזי בשיקולים הפוליטיים, הכלכליים והאידיאולוגיים. השיקולים הצבאיים יקבלו עדיפות על פני כל שיקול אחר – למשל שיקול חברתי, בריאותי או כלכלי. תפיסת הביטחון הלאומי והמוכנות למלחמה יהווה משקל חזק על פני כל סוגייה אחרת והדבר לעיתים יחייב פשרות וויתורים של עניינים אחרים לטובת השיקולים הצבאיים. למשל הפחתה בתקציב הבריאות, החינוך או התחבורה לטובת צרכי ביטחון לאומי. מספיק כי רק סוג אחד של שלושת